

УДК 94(477):322,1920/1930”

DOI: 10.12958/2227-2844-2023-2(356)-77-88

Бублик Ольга Іванівна,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри політології та правознавства

ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”,

м. Полтава, Україна.

bublic.st@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2280-7385>

**ПРОТИДІЯ АНТИЦЕРКОВНІЙ КОМПАНІЇ
РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ У 20–30-х рр. ХХ ст.:
ПРИЧИНИ, ПЕРЕБІГ ТА НАСЛІДКИ**

Однією з головних характерних рис розвитку української історіографії на сучасному етапі є збільшення уваги науковців до проблем, пов'язаних із історією церковного життя в Україні. Особливо це стосується радянського періоду історії, коли традиційна церква, яка раніше була одним з визначальних факторів розвитку українського суспільства, зазнала значного удару внаслідок реалізації антицерковної політики радянської влади. Разом із тим, особливо у перші десятиріччя існування більшовицького режиму, був достатньо помітним і спротив антирелігійному курсові більшовиків з боку українського населення. Цей аспект, на наш погляд, потребує більш детального наукового переосмислення, на що і націлена ця наукова стаття.

Із самого початку реалізації антицерковної політики більшовицького уряду віруючі доступними для них засобами намагалися чинити організовану протидію антирелігійній кампанії. Так, у деяких містах України після видання більшовицького декрету про відділення церкви від держави в приходах був оголошений триденний піст покаяння. Створювались союзи ревнителів православ'я, пожвавилася діяльність старих братств та створювалися нові, що об'єднували територіально кілька приходів і поширювали свій вплив на значну частину прихожан. У Харкові при Покровському монастирі відкривається братство святителя Мелетія; у Києві ще в грудні 1917 р. було засновано братство Воскресіння Христового, на чолі братерства стояв псаломщик Василь Миколайович Попов. Отже, з самого початку дії влади стосовно церковного життя зіштовхувалися із організованою протидією віруючих та духовенства.

Однак це не зупиняло більшовиків, котрі після коротких пауз знову починали атаку. Гоніння на віру поступово заганяли християн у катакомби. Перші нелегальні групи віруючих з'явилися в Україні в 1922–

1923 рр., коли церкви захоплювалися обновленцями. Православні, для яких було неприйнятним відвідування розкольницьких храмів, мусили обиратися на таємні молитовні зібрання. У наступні роки релігійне підпілля постійно поповнювалося віруючими закритих громад, проте їх чисельність була ще незначною.

Наступні події, пов'язанні зі здійсненням масової колективізації сільського господарства, підтверджували прагнення комуністичного режиму поставити духовенство „на коліна”. Як показують численні приклади, духовенство і віруючі активно виступали проти усупільнення майна, худоби, протидіяли тому тиску, який чинився на них з боку партійних, радянських органів, спецслужб, надзвичайних збройних загонів тощо.

Крім антиколгоспних гасел, віруючі виступали за недоторканність церкви, яку вважали чи не останнім оплотом у захисті своїх прав.

У відповідь на політику влади, яка обезкровлювала село, збільшилася кількість масових селянських виступів. У них проявлялися риси організованості та згуртованості селян (Васильєв&Віола, 1997, с. 80). У цій ситуації важко було залишитися на нейтральній позиції навіть духовенству. Зокрема, на Донеччині, Полтавщині, Сумщині та Київщині характерними були заворушення, пов'язані з утисками селян, по-перше, щодо колективізаційних процесів; по-друге, з реакцією мешканців сіл на ці утиски. Як свідчать архівні дані, що стосуються цих регіонів, виступи селян мали масовий характер. Ідейними керівниками цих виступів, здебільшого, були церковно- та священнослужителі. Їхній вплив на заворушення селян, зазвичай, мав не безпосередній, в опосередкований характер. Останнє виявлялося в тій вірі, яку сповідували селяни та в авторитеті служителів культу.

Безпосередня діяльність духовенства проти атеїстичної політики і практики радянської влади зафіксована в багатьох документах, що містяться в ЦДАГО України, а саме, у спец довідках ДПУ України до ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У. У цілому, сприймаючи їх як інформаційне джерело, слід зазначити, що 30-ті рр. ХХ ст. (пошук „ворогів народу”) потребують деяких коректив. По-перше, за своєю чисельністю: чим більше – тим краще, „об'єктивніше”. По-друге, значна кількість документів у часи здобуття Україною незалежності набула реабілітаційного спростування. Тому, на наш погляд, важливо дослідити тенденції, які висвітлюють сутність наявних свідчень.

Показовою для аналізу є спецдовідка від 13 лютого 1934 р. про те, що тільки за два минулих місяці розкриті і ліквідовані 85 контрреволюційних угруповань, за якими репресовані 400 осіб (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 6581, арк. 20).

Характерні наступні показники. У Вінницькій області в колгоспі с. Яново Тепликського району активну антирадянську діяльність

провадив голова колгоспу – син попа (Там само, арк. 5). В Одеській, Харківській, Донецькій, Київській та інших областях також до контрреволюційної діяльності були залучені особи, близькі за родинними зв'язками до священнослужителів (Там само, арк. 6–10, 12, 14–15).

Показовими є вислови дяка А. Клочко з церкви сіл Дуванько та Цигановка Покровського району Дніпропетровщини: *„Минулої весни від голоду вмерло багато людей. У цьому році буде ще гірше”* (Там само, арк. 15).

Такі ж події відмічалися на Полтавщині та Черкащині, а також в Могилів-Подільській окрузі (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2006, арк. 20, 50, 330).

Арешти священнослужителів викликали численні зіткнення влади з віруючими. Для порятунку священика виступили не тільки члени церковної ради, а всі селяни. Такі виступи відбувалися у селі Березівка Криворізької округи під час арешту священика. Інформація про арешт священика швидко поширювалася, і окрім жінок чисельністю до 300 осіб з Березівки, до сільради підійшли віруючі з навколишніх хуторів. У натовпі звучали вигуки: *„Бий голову, комуністів і комсомольців, дайте звістку в інші села, нехай збереться більше людей – звільнимо батюшку”*. Віруючі влаштували збори, на яких було ухвалено постанову клопотати про звільнення Колоса. Для придушення виступу селян до села виїхав уповноважений окружного відділу ДПУ, який після розслідування заарештував вісьмох „зачинателів волинок” (Васильєв&Віола, 1997, с. 270).

Подібне зіткнення відбулося 3 травня 1929 р. в селі Ротмістровка, коли міліція заарештувала священика Гремальського. Група селян підійшла до міліції та почала вимагати визволення священика, намагаючись побити виконавця. Натовп розійшовся тільки після того, як міліціонер зробив кілька пострілів у повітря. У справі заарештовано вісім чоловік (Ченцов, 1999, с. 273–274).

Чутка про приїзд представника районної влади для арешту священика викликала велике хвилювання мешканців села Лозове Харківської округи. Близько 700 селян зібралися біля сільради і вимагали видати їм представників з району, які за розпорядженням начальника райміліції заарештували священика і трьох членів церковної ради. Під час супроводження заарештованих до райміліції віруючі накинулися на міліціонера (Там само, с. 275).

У січні 1930 р. в селі Шарапанівка Крижопільського району Тульчинської округи сільрада викликала ченця Григоренка та примусила його виїхати із села. Віруючі, розуміючи, що виклик ченця до органів влади загрожує його життю, увірвалися до приміщення сільради. Одночасно з цим почали бити у набат, скликаючи всіх мешканців села на допомогу. Віруючі побити представника Крижопільського районного комітету КП(б)У, голів сільради та КНС (Васильєв&Віола, 1997, с. 372).

Кілька мирян села Ширмівка Бердичівської округи в 1930 р., перешкоджаючи арешту дяка, вимушені були просидіти дві доби в райміліції (ЦДАВОУ, ф. 5, оп. 3, спр. 1961, арк. 34).

Селяни, навіть розуміючи можливі наслідки свого опору, наважилися піти проти влади. Виступи закінчувалися, як правило, безуспішно, але вони були складовою частиною хвилі селянської війни та змусили владу призупинити дії репресивно-каральної машини. Опубліковані В. Нікольським, дослідником діяльності органів державної безпеки, дані про арешти духовенства у 1931–1933 рр. показують скорочення кількості репресованого духовенства. Порівняно з 1931 р. (було заарештовано 429 служителів церкви) у 1933 р. відбулося зменшення кількості заарештованого духовенства до 150 осіб (Нікольський, 2003, с. 234). Влада цього часу використала голод як засіб боротьби зі своїми „класовими ворогами”.

Отже, у період масового організованого опору селян економічній політиці духовенство, доведене до жалюгідного існування, поділяло опозиційні настрої селянства. Репресивні дії проти духовенства – вигнання з населених пунктів, залякування – наприкінці 20-х рр. ХХ ст. набули масового характеру. На посилення утисків духовних осіб віруючі відповідали збройними виступами. Зі зміцненням репресивно-каральної машини віруючі, знесилені колективізацією, голодомором, уже не могли протистояти владі та захищати права духовенства.

Однією з трагічних кампаній, яка спонукала віруючих до виступів, була проведена більшовиками в рамках загальної антирелігійної політики та дискредитації місцевого духовенства – кампанія по зняттю дзвонів з культових споруд. Дзвін у православній церкві супроводжував богослужіння, звучав під час божественної літургії, читання Євангелія, супроводжував хресні ходи, використовувався для збору населення, а також як сигнал тривоги (сполох). Боротьбу з ліквідацією дзвонів санкціонували спеціальною постановою РНК РСФРР ще 30 червня 1918 р., згідно з якою *„ті, хто били на сполох, скликаючи населення, як контрреволюціонери віддавалися під суд революційному трибуналу”*. Випадки „несанкціонованого” використання сполоху мали місце з перших років установа радянської влади. У договорах на оренду церков, що склалися виконками місцевих рад і релігійними громадами, останні брали зобов’язання не скликати народ *„за допомогою дзвону і використовувати його проти радянської влади”* (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 3019, арк. 50). Спеціальною інструкцією НКЮ та НКВС РСФРР вводяться жорстокі обмеження щодо використання дзвонів, які буцімто порушували громадський спокій і права безвірних робітничих мас, особливо у містах, заважали праці й відпочинку населення.

Небезпека самочинного биття на сполох зберігалася й посилювалася в 1929 р., коли розпочалося проведення суцільної

колективізації сільського господарства і ліквідації куркульства як класу. Тому зняттям дзвонів з культових будівель радянська влада розраховувала не тільки частково розв'язати проблему з кольоровими металами, але й запобігти можливим антирадянським виступам. Щоб надати кампанії „законного характеру”, секретаріат Президії ВУЦВК 11 грудня 1929 р. обговорив питання „Про порядок вилучення дзвонів з молитовних будинків” і ухвалив відповідне рішення. Після посилення клопотання робітничих мас „про вилучення дзвонів” і „використання коштів від цього на культурно-соціальні потреби даної місцевості”, в ухвалі був визначений наступний порядок проведення цієї роботи: рішення про зняття дзвонів ухвалюється більшістю голосів на зборах громадян, що проживають в населеному пункті, після чого відповідні ради (сільська, селищна, міська) затверджують це рішення на пленумах або засіданнях своєї президії. Остаточне рішення ухвалював губвиконком, і воно оскарженню не підлягало (Силантьєв, 1998, с. 127).

15 грудня 1929 р. була ухвалена інструкція і направлена в усі окружні адміністративні відділи НКВС УСРР. У ній зазначалося, що зняті дзвони підлягали реалізації місцевими радами через „Рудметалторг”, а отримані кошти мали бути спрямовані на „культурно-освітні потреби даної місцевості” (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2994, арк. 159). Проведення кампанії покладалося на органи НКВС УСРР. Зняті дзвони повинні були здаватися на металобрухт. До першого сорту були віднесені всі дзвони православних церков, до другого дзвони решти культових споруд (костьолів, кирх та ін.) Велику увагу лицемірно рекомендувалося звертати на дотримання техніки безпеки при знятті дзвонів, щоб уникнути нещасних випадків, які „*ворожий елемент міг би використовувати для агітації*”.

Відповідно до ознак (виготовлення до XIX ст., наявність підпису майстра і дати виготовлення, релігійних сюжетів або зображень різних діячів, орнаменту, геральдичних знаків і т.д.) всі дзвони були розділені на чотири категорії. До першої категорії були віднесені ті з них, які мали всі сім вищезазначених ознак. Вони, якщо мали „виняткове значення”, підлягали повному збереженню. До другої категорії належали дзвони „історико-культурні, художні”, від яких слід було зберегти тільки окремі деталі-медальйони, зразки орнаменту, написів та ін. Дзвони, віднесені до третьої категорії (теж „історико-культурні, художні”) рекомендувалося зважити і сфотографувати. До четвертої категорії була віднесена решта дзвонів, що підлягали переплавленню (Силантьєв, 1998, с. 52).

Наприкінці 1929 – початку 1930 рр. розпочалася кампанія по зняттю церковних дзвонів, яка під кінець 1935 р. майже завершилася. Більшовики конфіскували не тільки дзвонову мідь, а й залізо, латунь і бронзу. Віруючи по можливості боронили майно храмів, та нерідкими були випадки, коли влада, незважаючи на опір парафіян, конфіскувала всі дзвони, не залишаючи навіть одного на храм. Той факт, що селянство

чинило рішучий опір антирелігійним заходам влади, партія пояснювала цілковито „куркульським впливом”. Орган ВУЦВК – газета „Вісті” – 1 січня 1930 р. вмістила на своїх сторінках розповідь рядового урядовця, який „на місцевому прикладі” дуже дохідливо виклав офіційну позицію з цього питання: *„Навколо цієї справи ведеться жорстока та вперта боротьба. Куркулі та їхні посіпаки використовують усі можливі засоби, щоб перешкодити антирелігійній пропаганді та запобігти масовому рухові за закриття церков і зняття дзвонів... Попи та їхні захисники-куркулі використовують усі можливості, щоб зупинити антирелігійний потік. За допомогою агітації відсталих елементів, особливо жінок, вони намагаються розгорнути боротьбу проти масового антирелігійного руху. Наприклад, у с. Берюха, коли комсомольці, бідні сільчани та місцеві активісти почали знімати церковні дзвони, не підготувавши попередньо до цього публіку, куркулі, які підготувалися заздалегідь, побили молодь, а тоді з батогами та з криком попрямували до сільради, підпаливши її. Тепер у с. Берюха відбувається суд у зв'язку з цією подією”.*

„Жіночі бунти” були також тісно пов'язані з боротьбою проти релігії. „Правда” в номері від 22 лютого 1930 р. оповідала про *„нелегальні збори та демонстрації жінок-селянок, що проводилися під релігійними гаслами”*, а також про демонстрацію у Татарській республіці, учасники якої насильно повернули церковні дзвони, що їх зняла влада. У свою чергу, газета „Вісті” за 5 січня 1930 р., нарікала на *„вибухи релігійної істерії серед жінок-колгоспниць, слідом за серією божественних маніфестацій”*. У селі Синюшин Брід, писала газета, вранці, 6 листопада, в день, призначений для зняття дзвонів, кількасот жінок зібралися біля церкви і, підбурені куркулями та їхніми посіпаками, перешкоджали запланованій праці. Тридцять із них замкнулися у дзвіниці та дзвонили на сполох день і дві ночі, тероризуючи все село.

Жінки нікому не дозволяли підійти до церкви, погрожуючи камінням тим, хто намагався наблизитися до них. Коли голова сільради з'явився з міліціонером і наказав жінкам перестати дзвонити на сполох і розійтися по домівках, вони почали кидати у нього каміння. До лиходійниць пізніше приєдналася група п'яних чоловіків.

Згодом виявилось, що місцевий псаломщик з кількома куркулями та їхніми посіпаками ходив від хати до хати, закликаючи людей піти до церкви і не давати знімати дзвони. Ця агітація вплинула на кількох *„простодушних жінок”*. Отже, подібні відомості про реакцію парафіян та церковнослужителів на проведення кампанії по зняттю дзвонів свідчить про більш активний опір, що набирал ознак масовості.

З часом дзвони були зняті з більшості культових споруд України. Утилізацією займався „Рудметалторг”. Його представники автомобілями, а частіше гужовим транспортом доставляли дзвони та їхні уламки на найближчі залізничні станції, а звідти – на харківський завод „Серп і молот”, одеський „Червоний Профінтерн” та інші металоплавильні

підприємства. За два роки з церков Донеччини зняли дзвони загальною вагою в десятки тон. Інколи дзвони використовувалися місцевою владою для своїх потреб (Фесенко, 2008, с. 90).

Поступово, завдяки „діяльності” лекторів „антирелігійників” кампанія по зняттю дзвонів переросла в кампанію по закриттю церков. По всій Україні прокотилася хвиля зборів, на яких „трудящі” стали вимагати не тільки передачі дзвонів до фонду держави, але і закриття всіх церков, які, на думку учасників зборів, були супротивниками соціальних перетворень суспільства. Це призвело до наростання своєрідної антирелігійної істерії, в ході якої багато общин для того, щоб не виявитися закритими, самі ухвалювали рішення про добровільне пожертвування дзвонів зі своїх храмів.

На багатьох зборах стали роздавати підготовлені наперед протоколи з текстами, що закликали до закриття храмів, які підписували всі присутні. У багатьох населених пунктах з’явилися „добровольці”, які здійснювали подвірний обхід з паперами, на яких від імені „народу” висувалася вимога про закриття того або іншого храму.

Антирелігійну роботу серед населення активізували партійні і комсомольські організації. В період літніх і осінніх релігійних свят вони стали влаштовувати антирелігійні заходи.

Чергова масова хвиля закриття православних храмів та інших культових споруд в Україні з новою силою розгорнулася в 1929 р. У ході антирелігійних пропагандистських кампаній за допомогою преси формувалася думка про необхідність використання багатств церкви для соціалістичного будівництва. Україною пішла хвиля закриття культових споруд. У приміщеннях відібраних храмів, молитовних будинків влаштували 12 сільбудів, 50 шкіл, кілька десятків клубів, „розміщували” гаражі для тракторів, склади, а 76 церков зруйнували (Даниленко, Касьянов&Кульчицький, 1991, с. 276).

В офіційній пресі також писали про закриття церков. Газета „Вісті ВУЦВК” писала: *„У селі Крива Коса Будьонівського району Маріупольської округи загальні збори селян ухвалили закрити церкву, а приміщення її передати під кінотеатр. Попа за його шкідницьку роботу селяни ухвалили виселити з села... За останні три місяці минулого року в окрузі знято й передано на потреби індустріалізації церковні дзвони зі 145 церков. Найбільше дзвонів знято в селах Першотравневого, (колишнього Боготільського) району, де з 29 церков, що є по селах, дзвони замовкли в 23. За три місяці окрвиконком порушив перед ВУЦВК клопотання 18 сіл про закриття церков”*. На Донеччині для збору підписів про закриття храмів використовували кампанії виборів депутатів до органів радянської влади. Так, за закриття влітку 1929 р. на 32 виборчих дільницях проголосувало 27,5 тис. виборців (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2006, арк. 88).

За період з листопада 1929 р. по січень 1930 р. в Україні було закрито 202 культових будівлі. За кількістю закритих православних храмів у 20-х рр. на першому місці був Харківський округ – 48 храмів, на другому – Одеський – 39, на третьому – Артемівський і Шевченківський округи, в яких були закриті 25 православних храмів (Фесенко, 2008, с. 94).

Закриті храми та монастирі використовували для господарського призначення: під склади, їдальні, пункти зсипання зерна, електростанції, митниці, тощо. У витягу з протоколу Секретаріату ВУЦВК № 43/436 від 4 лютого 1930 р. зазначається: *„Задовольнити прохання робітників і на подання НКВС дозволити окрвиконкомам закрити молитовні, щоб використати їх приміщення для культурних, освітніх та інших потреб”*. Існують випадки цинічного використання храмових споруд владою: для розширення трамвайного руху; будівництва оперного театру; під музей міліції; клуб; сільбуд. За підрахунками А. Фесенка (2008) в УСРР в „культурно-просвітницьких цілях” використовувалися 355 закритих раніше культових споруд, з іншою метою – 137, не використовувалися 127 культових споруд. Опір, який чинили віруючі з цього приводу, жорстоко придушувався місцевими каральними органами (с. 94).

Після виходу у світ відомого листа Сталіна „Запаморочення від успіхів”, у якому засуджувалися методи насильницької колективізації, починає змінюватися тактика у справі соціалістичної перебудови села, а отже, слід було чекати й певних змін у ставленні держави до церкви. Постанова ЦК ВКП(б) від 14 березня 1930 р. говорить про *„боротьбу з викривленням партійної лінії в колгоспному русі”*. Партійне керівництво лицемірно закликала припинити закриття церков в адміністративному порядку. *„За знущальні вчинки до релігійних почуттів селян і селянок притягати винних до найсуворішої відповідальності”* (Про релігію, 1976, с. 136). 20 липня ВУЦВК таємною інструкцією звертає увагу виконавчих комітетів усіх рівнів на недопустимості порушень чинного законодавства про культу, що виявлялися в насильницькому закриття молитовних споруд, надмірному оподаткуванні храмів і духовенства, незаконному позбавленні духовенства житлової площі та перешкоді священнослужителям у „відправі культів”.

Ця тенденція проявилась у згортанні кампанії з ліквідації молитовних будинків, більше того, значна частина церков, синагог, кірх, відібраних у віруючих у цей період, була повернута їм для використання за призначенням. Але судові та позасудові переслідування служителів церкви тривали й надалі. Як розмах, так і жорстокість репресій стосовно служителів культу, порівняно з кінцем 1920-х рр., дещо зменшується. Політика репресій проти релігії та церкви була закономірною в руслі загальної політики сталінської адміністративно-ідеологічної системи.

Таким чином, згортання НЕПу та насильницька колективізація призвели до істотних змін усієї політики стосовно релігійних організацій

в СРСР. З метою відлучення населення від церкви проводилися агітаційно-пропагандистські акції, кампанії по зняттю і вилученню дзвонів, закриття культових споруд тощо.

У свою чергу вищезгадані події викликали особливе обурення та спротив віруючих владі. Архіви рясніють повідомленнями відповідальних осіб про проявлення опозиційності селян щодо антирелігійної кампанії, яку посилила влада із 1929 р. Так, у с. Паланка Вапнярського району в грудні 1929 р. за постановою зборів було прийняте рішення про закриття церкви. Група віруючих не погодилася з цим рішенням і подала клопотання про відміну постанови загальних зборів. Зібрано 350 підписів з 1500 осіб населення Паланки. Постанова віруючих через відповідну інстанцію була відправлена у ВУЦВК, який своєю постановою від 1 січня 1930 р. відхилив її. Місцеві організації намітили використання церкви під клуб, але Тульчинський відділ ТУ заборонив. У селі почала активізуватись діяльність релігійної общини. 7 липня 1930 р. з Харкова повернулись два ходоки яким, нібито ВУЦВК дозволив відкриття церкви, але вони загубили дозвіл у дорозі. На цю провокацію піддалася частина віруючих. Вже 8 та 9 липня 50–60 осіб (переважно жінки) цілу добу охороняли церкву. Побудовану сцену розбили, частково встановили начиння (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 3095, арк. 8).

У 1936 р. в Україні діяли 9% церковних і молитовних споруд від їхньої дореволюційної кількості. Жодної православної церкви на початку 1940-х рр. не залишилося у Вінницькій, Донецькій, Кіровоградській, Миколаївській, Сумській областях, по одній – у Полтавській, Луганській, Харківській. Вже наприкінці 1930-х рр. більшість священнослужителів знаходилися у в'язницях, таборах й висланні (Понтонов, 2004, с. 254).

Таким чином, з моменту приходу до влади більшовиків, їх антицерковна компанія наштовхувалася на стихійний протест з боку різних релігійних громад. Протест набував різних форм – від ігнорування та саботажу антирелігійних ініціатив більшовицької влади, до активного збройного спротиву проти її представників. Це обумовлювало, у свою чергу, активізацію терору радянської влади стосовно церкви, яка, врешті решт, була змушена визнати політику та владу більшовиків.

Список використаної літератури

1. Васильєв В., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.). Вінниця : Логос, 1997. 536 с.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6581. 20 арк. **3. ЦДАГОУ.** Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2006. 46 арк. **4. Ченцов В. В.** Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті рр. ХХ ст. К. : [б.в.], 1999. 482 с. **5. Центральний** державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВОУ). Ф. 5. Оп. 3. Спр. 1961. 126 арк. **6. Нікольський В. М.** Репресивна

діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Донецьк : ДонНУ, 2003. 624 с. **7. ЦДАГОУ.** Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3019. 80 арк. **8. Силантьев В. И.** Большевики и православная церковь на Украине в 20-е годы. Х. : ХГПУ, 1998. 232 с. **9. ЦДАГОУ.** Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2994. 207 арк. **10. Фесенко А. М.** Кампанія з націоналізації культових споруд на Донеччині у 20-х рр. ХХ ст. *Наука. Релігія. Суспільство.* 2008. № 2. С. 92–95. **11. Даниленко В. М.,** Касьянов Г. В., Кульчицький С. В. Сталінізм на Україні : 20-30-ті роки. К. : Либідь, 1991. 344 с. **12. Про релігію і атеїзм :** Збірник документів і матеріалів / Упоряд. : Б. Лобовик, Р. Приходько. К. : Політвидав України, 1973. 264 с. **13. ЦДАГОУ.** Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3095. 11 арк. **14. Понтонов О. А.** Под властью зверя. М. : Алгоритм, 2004. 254 с.

References

1. Vasyliiev, V., & Viola, L. (1997). Kolektyvizatsiia i selianskyi opir na Ukraini (lystopad 1929 – berezen 1930 rr.) [Collectivization and Peasant Resistance in Ukraine (November 1929 – March 1930)]. Vinnytsia: Lohos [in Ukrainian]. **2. Tsentralnyi** derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archives of Public Associations of Ukraine]. (TsDAHOУ). F. 1. In. 20. Fol. 6581. 20 sheets [in Russian]. **3. TsDAHOУ.** F. 1. In. 20. Fol. 2006. 46 sheets [in Russian]. **4. Chentsov, V. V.** (1999). Politychni represii v Radianskii Ukraini v 20-ti roky [Political repressions in Soviet Ukraine in the 20's]. Kyiv: N. p. [in Ukrainian]. **5. Tsentralnyi** derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine]. (TsDAVOУ). F. 5. In. 3. Fol. 1961. 126 sheets [in Russian]. **6. Nikolskyi, V. M.** (2003). Represyivna diialnist orhaniv derzhavnoi bezpeky SRSR v Ukraini (kinets 1920-kh – 1950-ti rr.) [Repressive activity of the state security bodies of the USSR in Ukraine (end of the 1920s – 1950s)]. Donetsk : DonNU [in Ukrainian]. **7. TsDAHOУ.** F. 1. In. 20. Fol. 3019. 80 sheets [in Russian]. **8. Silantev, V. I.** (1998). Bolsheviki i Pravoslavnaia tserkov na Ukraine v 20-e godyi [Bolsheviks and the Orthodox Church in Ukraine in the 20's]. Harkov: HGPU [in Russian]. **9. TsDAHOУ.** F. 1. In. 20. Fol. 2994. 207 sheets [in Russian]. **10. Fesenko A. M.** (2008). Kampaniia z natsionalizatsii kultovykh sporud na Donechchyni u 20-kh rr. ХХ st. [Campaign for the nationalization of religious buildings in Donetsk region in the 20s of the XX century]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo – Science. Religion. Society,* 2, 92–95 [in Ukrainian]. **11. Danylenko, V. M.,** Kasianov, H. V. & Kulchytskyi, S. V. (1991). Stalinizm na Ukraini: 20–30-ti roky [Stalinism in Ukraine: 20–30 years]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian]. **12. Lobovyk, B.,** Prykhodko, R. (Comps.) (1973). Pro relihiu i ateizm: Zbirnyk dokumentiv i materialiv [About religion and atheism: Collection of documents and materials]. Kyiv: Polityvydav Ukrainy [in Ukrainian]. **13. TsDAHOУ.** F. 1. In. 20. Fol. 3095. 11 sheets [in Russian]. **14. Pontonov, O. A.** (2004). Pod

vlastyu zverya [Under the power of the beast]. Moskow: Alhorytm [in Russian].

Бублик О. І. Протидія антицерковній політиці радянської влади в Україні у 20–30-х рр. ХХ ст.: причини, перебіг та наслідки

У статті розглядається спротив українців антирелігійній політиці більшовиків, перші роки їх перебування у владі. У статті відзначається, що однією з головних характерних рис розвитку української історіографії на сучасному етапі є збільшення уваги науковців до проблем, пов'язаних із історією церковного життя в Україні. Особливо це стосується радянського періоду історії, коли традиційна церква, яка раніше була одним з визначальних факторів розвитку українського суспільства, зазнала значного удару внаслідок реалізації антицерковної політики радянської влади. Разом із тим, особливо у перші десятиріччя існування більшовицького режиму був достатньо помітним і спротив антирелігійному курсові більшовиків з боку українського населення. Цей аспект, на наш погляд, потребує більш детального наукового переосмислення, на що і націлена ця наукова стаття.

Показані головні напрями та види спротиву, його результати та наслідки для подальшої реалізації радянською владою своєї церковної політики. Також зображується комплекс каральних репресивних заходів щодо релігійних спільнот України у досліджуваний період. Внаслідок проведеного дослідження, автор доходить до висновку, що з моменту приходу до влади більшовиків, їх антицерковна компанія нашттовувалася на стихійний протест з боку різних релігійних громад. Протест набував різних форм – від ігнорування та саботажу антирелігійних ініціатив більшовицької влади, до активного збройного спротиву проти її представників. Це обумовлювало, у свою чергу, активізацію терору радянської влади стосовно церкви, яка, врешті решт, була змушена визнати політику та владу більшовиків.

Ключові слова: церква, антицерковна політика, спротив, атеїзм, більшовики.

Bublyk O. I. Counteraction to the anti-church policy of the soviet government in Ukraine in the 20–30-s of the 20th century: causes, course and consequences

In the article research the resistance of Ukrainians to the anti-religious policy of the Bolsheviks, the first years of their stay in power. The article notes that one of the main characteristic features of the development of Ukrainian historiography at the current stage is the increasing attention of scientists to problems related to the history of church life in Ukraine. This especially applies to the Soviet period of history, when the traditional church, which used to be one of the determining factors in the development of Ukrainian society, suffered a significant blow as a result of the implementation

of the anti-church policy of the Soviet government. At the same time, especially in the first decades of the existence of the Bolshevik regime, opposition to the anti-religious policy of the Bolsheviks on the part of the Ukrainian population was quite noticeable. This aspect, in our opinion, needs a more detailed scientific rethinking, which is aimed at this scientific article.

Are shown the main directions and types of resistance, its results and consequences for the further implementation of the church policy by the Soviet authorities. It also depicts a complex of punitive repressive measures against the religious communities of Ukraine during the period under study. As a result of the conducted research, the author comes to the conclusion that from the moment the Bolsheviks came to power, their anti-church company encountered spontaneous protests from various religious communities. The protest took various forms – from ignoring and sabotaging the anti-religious initiatives of the Bolshevik government, to active armed resistance against its representatives. This, in turn, led to the intensification of the terror of the Soviet authorities against the church, which, in the end, was forced to recognize the politics and power of the Bolsheviks.

Key words: church, anti-church politics, resistance, atheism, Bolsheviks.

Стаття надійшла до редакції 13.03.2023 р.

Прийнято до друку 28.03.2023 р.

Рецензент – д. і. н., проф. Набока О. В.